

С. В. Зінченко
Національний музей у Львові

УНІКАЛЬНИЙ ВИД ІНТРОЛІГАТОРСТВА (ІКОНОПИС НА УКРАЇНСЬКИХ КНИЖКОВИХ ОПРАВАХ)

Важливим компонентом оформлення як рукописної, так і друкованої книги є її мистецька оправа. На сьогодні цей аспект в історії мистецтва української книги є недостатньо вивчений, тому потребує ретельних досліджень.

Питаннями інтролігаторства в Україні займалися такі відомі вчені, як К. Широцький¹, П. Симоні², Д. Щербаківський³, П. Курінний⁴, С. Клепиков⁵ та ін. Їх праці присвячені інтролігаторству на Східній Україні, а об'єктом досліджень, як правило, ставали або розкішна окладова, або звичайна шкіряна оправа. Праці В. Сіверської⁶ та Е. Ружицького⁷, які присвячені інтролігаторам Львова, були винятково історико-архівними. Відомо, що найпоширенішими типами оправ на Україні були шкіряна оправа, оздоблена сліпим тисненням, а в особливих випадках, розкішна окладова оправа. Менш знаною була оправа, де компонентом художнього оформлення виступає тканина, оздоблена гаптуванням, та аплікація. І вже зовсім не дослідженим виявився тип оправ, де декоративну функцію оздоблення виконували малярські зображення.

Цей напрям у галузі оздоблення художньої оправи (як за технологією, так і за тематикою) об'єднує два види мистецтва – іконопис та інтролігаторство.

Основою даного дослідження стали дев'ять рукописів із збірки Національного музею у Львові (далі – НМЛ), оправи яких виконані в унікальний для інтролігаторства техніці темперного та олійного малярства. Під час досліджень вдалося з'ясувати, що аналогічні оправи є і в інших книгозбірнях Львова (Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАНУ – 2, Львівський історичний музей – 2, Музей книги у Львові – 1). Окрім того, вдалося отримати відомості про оправи такого типу на українських книгах, що знаходяться нині за межами України (у Москві – 2, у Петербурзі – 1).

На сьогодні вдалося дослідити лише 16 оправ із 19 виявлених, а саме ті, що знаходяться у Львові.

Малярська оправа не є прерогативою оформлення винятково рукописної книги, а може зустрічатися і на стародруках – Учительне Євангеліє [Сдк.–1197] із НМЛ та Вузькошрифтове Євангеліє [Кр.–258, МІФ – 3071] із Музею книги у Львові.

Тематика зображень різноманітна, здебільшого сюжетна: Розп'яття, Деїсус, Тайна вечеря, Херувим, Святі, Спас Нерукотворний (?), рідше – орнаментально-декоративна: монограми Марії і Христа, Напрестольний хрест, рослинні мотиви.

Локалізація і визначення часу створення оправ були проведені як за місцем виникнення і побутування кодексів, так і за стилістикою та технологією виконання малярських зображень на оправах.

Для зручності досліджень оправи, виконані з використанням техніки іконопису, були умовно поділені на декілька груп.

Перша група найбільш близька до традиційних оправ. Їх дошки і корінець поволочені шкірою, лише окремі деталі оздоблення виконані темперними (олійними) фарбами. Наприклад, Тетроевангеліє [Рк.–42] із збірки НМЛ та друковане Євангеліє [Кр.–258] із збірки Музею книги у Львові.

На оправі рукописного Тетроевангелія кінця XVI ст. [Рк.– 42] з Пуятинець вміщене Розп'яття з двома пристоячими, проритоване по левкасу на дощечці у формі гостролукого порталу, що прикріплена зверху на шкіряне покриття в центрі верхньої кришки. Наріжники і кайма виконані в техніці сліпого тиснення по шкірі. Ретельне вивчення кодексу, стилістики та техніки виконання самої оправи свідчать, що оправа була створена в Рогатині наприкінці XVI – початку XVII ст.

Дещо відмінна оправа Вузькошрифтного Євангелія, надрукованого в анонімній друкарні в середині XVI ст. [Кр.–258]. Вона має зображення голови святого, виконане темперою по левкасу, який безпосередньо накладений на шкіряне покриття верхньої кришки на місці середника у вигляді спрощеного квадрифоля. Сліди левкасу і визолочення збереглися на каймі верхньої кришки, яка виконана методом тиснення прокатом по шкірі. Оправа не первинна, і за стилем, в якому виконане зображення, можна визначити, що створена вона в першій половині XVIII ст. У цей період стародрук перебував на Україні в с. Стопники (нині с. Стопники Бузького р-ну Львівської обл.).

До другої групи слід віднести оправи, де малярське зображення займає всю поверхню дошки (дошок). Технологія їх виконання близька до темперного малярства, а сюжетика – до іконопису. Ця найчисельніша група оправ складається з 10 рукописів.

Три з них [НМЛ: Рк.– 205, 39; НБС: Нд.– 39] слід об'єднати в одну підгрупу, оскільки композиція розміщення їх декоративних елементів нагадує схему традиційного декорування оправ Євангелій (середник і чотири наріжники).

На оправі рукописного Євангелія [НМЛ, Рк.–205] першої половини XVII ст. з Перемишля темперне зображення “Розп’яття з пристоячими Марією та Іоаном на тлі міста” займає майже половину верхньої кришки, кути якої оформлені ритованими зображеннями Євангелістів без символів. Зображення виконані на дошці, яка обтягнута шкірою та поволочена полевкашеною тканиною. Стилiстичні особливості Розп’яття дають змогу стверджувати, що його виконавець належав до Судово-вишеньської школи іконопису першої половини XVII ст.

На оправі іншого Тетраєвангелія [НМЛ, Рк.–39] зображення виконане на дошці верхньої кришки з поволокою і левкасом в техніці темперного живопису. На наріжниках представлені євангелісти без символів, а на місці середника – триморфоний Деїсус в бароковому картуші. Деїсус складається з трьох фігур: Христа-Пантократора на престолі в оточенні Богородиці та Іоанна Предтечі. Зверху зображення покриті грубим шаром оліфи. За стилістикою та іконографією вони дещо відрізняються від зображень, які зустрічаються на малярських оправках.

До композиційної схеми, де малярське зображення займає майже всю площу кришки, слід віднести Євангеліє другої половини XVI ст. [НБС, НД–39, Біб.] із Комарного. На жаль, ні про зміст, ні про стиль виконання зображень нічого сказати не можна, оскільки оправа дуже пошкоджена. Рукопис обкладено грубими дошками, поволоченими полотном з грубим шаром левкасу. Зображення були виконані темперою. Наріжники утворюють ще один шар полевкашеного полотна зі слідами позолоти. На нижній дошці збереглися фрагменти малярського оформлення: це – дві рослинно-декоративні пальмети і півфігура євангеліста. Очевидно, оправа створена на Львівщині, про що свідчить історія рукопису.

Інші сім оправ вже зовсім наближаються до іконопису як за технологією, так і за композицією .

На особливу увагу заслуговує оправа Євангелія [НМЛ, Рк. – 206], переписане Ігнатієм Фединкою з Тиневиць і згодом продане до с. Угорок (біля Перемишля). Темперне “Розп’яття з двома пристоячими на тлі Єрусалимської стіни” виконане з надзвичайною майстерністю. Корінець і нижня дошка вкриті шкірою, а верхня – поволочена тканиною з левкасом, на якому зображене Розп’яття. Очевидно, що дана оправа створена не пізніше кін. XVI–поч. XVII ст., про що свідчить стилістика виконання як фігурних зображень, так і орнаменту.

Подібне іконографічне зображення “Розп’яття з двома пристоячими на тлі Єрусалимської стіни” зустрічаємо на оправі Євангелія [НМЛ, Рк. – 694], переписаного Прокопієм, поповичем з Дубравки, “поречним малярчиком з Риботич” у с. Ялин (біля Риботич на Сяночинні). Шкіра на верхній дошці полевкашена (поволока відсутня). Малярський шар знищений, але сюжет читається. Певна спорідненість композиції і техно-

логічних прийомів виконання оправ Євангелій з Ялина та з Угорок дають підставу датувати їх кінцем XVI ст., тобто часом створення рукопису, а імовірним виконавцем “Розп’яття” – Прокопія поповича, оскільки він був ще і маляром.

У збірці Львівського історичного музею зберігається рукописне Євангеліє [ЛІМ, Рук. 20] з с. Лешнів Бродівського району Львівської області. Його оправа поволочена коричневою шкірою, а зверху полє-кашеним полотном з оригінальною фактурою, на яке нанесене темперне зображення “Розп’яття з двома пристоячими”. Воно виконане непрофесійним майстром, який належав до школи вишенських майстрів другої половини XVII ст., у стилі примітиву. Нижня дошка декорована олійним рослинно-декоративним рапортом. Місцем створення даної оправы можна вважати Львівщину, а часом – другу половину XVII ст.

На Євангелії, переписаному Георгієм, поповичем Трушівським, у с. Явора (Турківського району Львівської обл.), зберігся лише фрагмент оправы (одна дошка, поволочена шкірою). На ньому темперою виконано зображення шестикрилого Серафима. Графічність, широке використання визолочення, контрастне червоне тло надають особливої урочистості зображенню і вказують на імовірний час виконання даної оправы – другу половину XVII ст.

На жаль, три оправы цієї групи, які зберігаються за межами України (одна в Санкт-Петербурзі [РНБ, збірка Яворського № 30] та дві в Москві [ЦГАДА. Син. тип. № 7; РДБ, Рум, 109]), не вдалося дослідити. Відомо, що на одній з них [РДБ, Рум, 109] зображено “Тайну вечерю”, а на інших – “Розп’яття з пристоячими”.

У XVIII ст. зміна технологічних засобів призводить до того, що на дошки, поволочені шкірою, вже не ставиться ні поволока, ні левкас, а зображення наноситься олійними фарбами безпосередньо на шкіру, або навіть – на дошку. Зображення даної групи оправ займають, як правило, усю поверхню обох дошок. На верхній дошці переважно зустрічаються сюжетні зображення, а на нижній – обов’язково орнаментально-декоративні.

Оправою, яка водночас може бути віднесена як до цієї, так і до попередньої групи, є оправа Євангелія з Львівщини [ЛІМ–21]. На шкіряному покритті верхньої дошки з тонким шаром левкасу розміщено “Розп’яття з двома пристоячими”, виконане олійними фарбами, широким мазком, в стилі народного примітиву. Датувати дану оправу можна серединою XVIII ст.

Ще два Євангелія зі сценами “Розп’яття” на верхній кришці виконані в стилі народного примітиву [НМЛ, Рк – 348 з Вітрилова та Рк–390 з с. Підгайців].

Євангеліє з Вітрилова [НМЛ, Рк–348] переписане в другій половині XVI ст. Оправа створена дещо пізніше. Зображення “Розп’яття з двома

пристоячими” виконане олійними та асфальтовою фарбами в стилі риботицької школи іконопису. Тлом для фігурних зображень виступає не фарбована шкіра покриття оправи. На покритті нижньої кришки олійними фарбами виконаний декоративний орнамент. Час виконання цієї оправи можна обмежити кін. XVIII–поч. XIX ст.

Євангеліє з с. Підгайці Тернопільської області [НМЛ, Рк. – 348] також має оправу, створену значно пізніше від рукопису, що датується кін. XVI – поч. XVII ст., а оправа за стилістичними ознаками – другою пол. XVIII ст. На шкірі контурно олійними фарбами зображено “Розп’яття”, але з чотирма пристоячими.

Деяко осібно за оформленням стоїть оправа Учительного Євангелія [НМЛ, Сдк. – 1197], надрукованого в Єв’є в 1616 р. У даному випадку розпис виконано безпосередньо на дошці олійними фарбами. Композиційна схема розміщення декоративних елементів відповідає традиційним оправам: середник і чотири наріжники. Середник верхньої кришки містить монограму Христа з хрестом і квіткою, обведені декоративною стрічкою, а кибалкові наріжники – монограми з двох літер. У середнику нижньої кришки вміщено монограму Богородиці, а в наріжниках – стилізовані квітки. Простір між наріжниками і середником заповнений декоративними двоколірними овалами, розташованими в шаховому порядку на монохромному тлі. Це робить оправу надзвичайно декоративною і вишуканою. І хоча це Учительне Євангеліє надруковане за межами України, його оправа є виразно українського походження, створена в XVIII ст., наймовірніше на Самбірщині.

В останню групу можна об’єднати оправи, кришки яких поволочені полотном, а зображення виконані у графічній манері пером або способом вибійки. Це рукопис Рк. – 33 із зібрання НМЛ із зображенням Напрестольного Хреста на верхній кришці та декоративної розетки на нижній, і фрагмент верхньої кришки рукопису ДМ-2155 того ж зібрання з декоративною розеткою, рамкою і заголовком.

Аналізуючи результати дослідження, можна констатувати, що тематика та іконографія зображень на оправах, виконаних з використанням техніки малярства, надзвичайно широка, але переважно домінує іконографічний сюжет “Розп’яття з пристоячими” у різних варіантах.

Безперечно, всі оправи виконані на Україні, зокрема на Галичині, навіть якщо самі книжки (рукописи та стародруки) були створені за межами України.

Час створення всіх виявлених і обстежених оправ обмежується кін. XVI – поч. XIX ст.

¹ Широцький К.В. Наше стародавнє інтролігаторство // Книгарь. Літопис українського письменства.– К., 1919.– Ч. 17.– С. 1031–1036.

---

² *Симони П.К.* Опыт сборника сведений по истории и технике книго-переплетного искусства на Руси, преимущественно допетровское время, с XI по XVIII столетие включительно: Тексты – Материалы – Снимки / Собр. и прим. снабдил П. Симони – Спб., 1903. – XIV, [2], 308 с, LXXIII л. ил. – (ПДПИ, 122).

³ *Щербаківський Д.* Золотарська оправа книжки в XVI–XIX століттях на Україні // *Бібліологічні вісті.* – 1924. – № 1/2. – С. 101–113; *Щербаківський Д.* Оправа книжок у київських золотарів XVII–XVIII ст. – К., 1926. – 52 с.: іл.

⁴ *Курінний П.* Лаврські інтролігатори XVIII ст. – К., 1926. – С. 5–39.

⁵ *Клепиков С.А.* Из истории русского художественного переплета // *Книга: Исследования и материалы.* – М., 1959. – Вып. 1. – С. 98–128; *Клепиков С.А.* Описание древних обиходных переплетов // *МР.* – М., 1976. – Вып. 2. – С. 51–77.

⁶ *Сіверська В.К.* Мистецтво оправи книг на Україні в XV–XVII ст. // *Історичні джерела та їх використання.* – К., 1966. – Вып. 2. – С. 280–285.

⁷ *Ружицький Е.Й.* Львівське палітурництво XV–першої половини XVIII ст. // *Середні віки на Україні.* – К., 1973. – Вып. 2. – С. 138–149.